

«ТОБІ ПОДОБАЄ ПІСНЕСПІВ...»: НОТАТКИ ДО ІСТОРІЇ ВЕЛИКОГО СЛАВОСЛОВ'Я

У статті представлено огляд чотирьох літургійних джерел, які засвідчують текстуальні та структурні особливості вживання в молитовній традиції одного з найдавніших піснеспівів християнської церкви – Великого славослов'я. Застосовуючи принципи порівняльної літургіки, автор намагається прослідкувати шляхи текстуального та структурного розвитку цього піснеспіву від IV до IX ст. При трактуванні розвитку піснеспіву в кожному з наведених джерел звернуто увагу на паралельні розвитку в літургійних богослужіннях сучасних Церков візантійської та інших традицій Сходу. У висновках автор стверджує, що історія змін, які відбулися з Великим славослов'ям, може мати практичне застосування при оновленні літургійних чинностей сучасних Церков візантійської традиції.

Ключові слова: славослов'я, історія літургії, Утренья, Вечірня.

Вступ

Велике славослов'я, або «ангельський піснеспів», належить до найдавніших і найшанованіших літургійних творів древніх і сучасних християнських Церков як Сходу, так і Заходу¹. Цей піснеспів, котрий починається ангельською прославою Воплочення Сина Божого з Євангелія від Луки (Лк 2:14), залучають до числа біблійних пісень у псалтирях уже від V ст., а в літургійній традиції християнського Заходу він віддавна став одним з основних елементів святкового євхаристійного богослужіння². Якщо ж брати до уваги літургійну традицію Церков християнського Сходу, то він радше належить до богослужінь добового кола, зокрема є сталою частиною як щоденної, так і святкової молитви різних Церков християнського Сходу.

---

¹ H.-J. Schulz. *In deinem Lichte schauen wir das Licht. Zur Meditation frühchristlich-ostkirchlicher Tagzeitensymbolik*. Köln 1978.

² J.-A. Jungmann. *Missarum sollemnia II*. Wien – Freiburg – Basel 1962, с. 103–118.

Зрозуміло, що з огляду на важливість цього піснеспіву йому вже присвячено цілу низку наукових розвідок і досліджень, які стосуються історії, джерел, текстуальних особливостей, богослов'я та контексту вживання твору в літургійній молитві Церкви³. Незважаючи на це, питання початкової редакції тексту «ангельського піснеспіву» та контексту його вживання в богослужінні все ще не цілком прояснені. У євхаристійній традиції Західної Церкви, джерела якої можна прослідкувати приблизно до VI ст., використовують лише першу частину «ангельського піснеспіву», хоч уже в одному з найдавніших текстів Псалтиря – Александрійському кодексі V ст. – він має ту ж форму, котра вживається донині у святковій Утрени Церков візантійської традиції; останні, своєю чергою, знають два варіанти цього піснеспіву – велике і мале славослов'я, причину існування яких науковці пробували пояснити через призму порівняння з іншими літургійними обрядами⁴.

Ця коротка розвідка жодним чином не претендує на остаточну розв'язку всіх питань, пов'язаних із текстуальними особливостями та літургійним вживанням «ангельського піснеспіву». Радше її варто трактувати як методологічну вправу, метою якої є проаналізувати певні джерела, котрі містять текст «ангельського піснеспіву», і зробити це з огляду на паралелі в подібних піснеспівах сучасної візантійської традиції, залучаючи при потребі також приклади з літургійних традицій інших Східних Церков.

Серед науковців не існує чіткої згоди щодо того, котрий зі збережених древніх текстів Великого славослов'я є оригінальним. Досліджуючи особливості текстуального передання, Клаус Гамбер виходить із припущення, що найдавніший варіант Великого славослов'я зберігся в Александрійському

³ A. Baumstark. Die Textüberlieferung des 'Hymnus angelicus' // *Hundert Jahre A. Marcus und E. Webers Verlag*. Bonn 1919, с. 83–88; C. Blume. Der Engelhymnus Gloria in excelsis deo. Sein Ursprung und seine Entwicklung // *Stimmen aus Maria Laach* 73 (1907) 43–62; J. Brinktrine. Beiträge zur Entstehung und Erklärung des Credo // *Ephemerides liturgicae* 42 (1928) 48–44; B. Capelle. Le texte du 'Gloria in excelsis' // *Revue d'histoire ecclésiastique* 44 (1949) 439–457; A. Castoué. La Grande Doxologie // *Revue de l'Orient chrétien* 4 (1899) 281–290; G. Diaconou. One of the First Liturgical Hymns of the Eastern and Western Christian Church: The Great Doxology – Gloria in excelsis Deo. From the Beginning until Its Liturgical Crystallisation // *Review of Ecumenical Studies* 7/3 (2016) 313–335; H. Leclercq. Doxologie grande // *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie* IV, 2, кол. 1528–1540; J. Lebreton. La forme primitive du Gloria in excelsis, priere au Christ, ou priere a Dieu le Père? // *Recherche de science religieuse* 13 (1923) 322–329; P. Maranget. Le Gloria in excelsis // *Studia Liturgica* 6 (1927) 81–91; E. T. Moneta-Cagilo. La laus angelorum. L'inno mattinale dell' anticita // *Ambrisius* 11 (1935) 209–223; F. Spitta. Die älteste Form des Gloria in excelsis // *Monatsschrift für Gottesdienst und kirchliche Kunst* 10 (1905) 44–51; B. Stäblein. Gloria in excelsis Deo // *Musikalische Gattungen in Einzeldarstellungen* 5 (1956) 302–320; W. Stapelmann. *Der Hymnus Angelicus: Geschichte und Erklärung des Gloria*. Heidelberg 1948.

⁴ X. Матеос. Деякі проблеми візантійської утрени // *Світло єси, Христе. Богослужіння добового кола. Антологія досліджень* / вид. Е. Квінлан, В. Рудейко. Львів 2012, с. 200–202.

біблійному кодексі (V ст.), натомість варіант, збережений в «Апостольських постановах» (бл. 380 р.), є його пізнішою редакцією⁵. У цій розвідці дотримано радше хронологічного розгляду обраних для аргументації джерел, першим із яких є власне «Апостольські постанови».

«Апостольські постанови»

Документ під назвою «Постанови святих апостолів через Климента, єпископа і громадянина Римського» (Διατάχαι τῶν ἁγίων Ἀποστόλων διὰ Κλήμεντος τοῦ Ῥωμαίου ἐπισκόπου τε καὶ πολιτοῦ) є збіркою церковних приписів, яку уклав, правдоподібно близько 380 р., грекомовний сирієць⁶. Хоча спочатку (після першого видання у Венеції 1536 р.) його сприймали як оригінальний документ, від кінця XIX ст. науковці все ж погоджуються, що тут йдеться про компіляцію та ґрунтовне опрацювання принаймні трьох основних джерел: «Сирійських дідакалій» (230 р.) для перших шести книг, «Дідахе» – для сьомої, а також «Апостольського передання», що його приписують Іполитові Римському, яке, найправдоподібніше, стало джерелом для створення тексту восьмої книги⁷.

Науковці в основному згоджуються, що місцем написання джерела були околиці Антіохії, хоч і досить обережно ставляться до ототожнення описаних у книгах богослужінь із самою Антіохією. На думку Франца Ксавера Функа, видання якого донедавна вважалося найавторитетнішим, компіляція всього документа належить одній особі сирійського походження. У наукових колах XIX–XX ст. точилися дискусії щодо того, чи не був редактор цього тексту аріанином. Із самого документа ствердити це складно, хоч, як слушно зауважив Функ, у мові отців того часу присутній певний субординаціонізм⁸. Усе ж я радше вбачав би ці ймовірні «субординаційні» вислови в контексті ранньохристиянського богослов'я Христового посередництва, котре, як відомо, знайшло відображення в Павловій славословній формулі «через Христа у святому Дусі»⁹.

Важко сказати, чому авторство цієї складної компіляції приписують саме священномученикові Клименту. Марсель Метцгер, який приготував критичне видання цього твору, вказав на те, що в тексті багато (понад 27) разів цитується климентинівська література або є алюзії на неї, особливо ж

⁵ K. Gamber. *Die Textgestalt des Gloria // Liturgie und Dichtung: Ein interdisziplinäres Kompendium I* / ред. Н. Becker. St. Ottilien 1983, с. 227–256.

⁶ R. F. Taft. *The Liturgy of the Hours in East and West*. Collegeville 1993, с. 44.

⁷ Див.: *Les Constitutions apostoliques I* / вид. М. Metzger. Paris 1992, с. 14–33.

⁸ F.-X. Funk. *Die apostolischen Konstitutionen. Eine literar-historische Untersuchung*. Rottenburg 1891, с. 106–107.

⁹ Див.: J.-A. Jungmann. *Die Stellung Christi im liturgischen Gebet*. Münster 1925, с. 112–125.

на «Перше послання Климента Римського до Коринтян» (11 разів)¹⁰. Схоже на те, що священномученик Климент Римський був для компілятора дуже важливою і шанованою особою, а його зв'язок з апостолом Петром, першим єпископом Антіохії та корифеєм апостолів, дуже добре пасував до загального образу цього документа.

Відповідно до походження різних частин «Апостольських постанов», у творі є різні вказівки стосовно щоденної молитви. Наприклад, у другій книзі говориться про два молитовних часи (2:59)¹¹, сьома дослівно цитує «Дідахе» із триразовою щоденною молитвою «Отче наш» (7:24)¹². Явно пізніша вставка в тій же книзі подає піснеспіви для Утрени та Вечірні (7:47, 48). У восьмій книзі, натомість, подано класичні для IV ст. шість щоденних молитов (8:34)¹³. Не входячи в дискусію щодо оригінального числа богослужінь добового кола в цьому документі, слід зауважити, що конкретні молитовні тексти для них представлені лише для ранкового та вечірнього богослужінь. На відміну від Божественної Літургії, представлені тут у вигляді завершеного чину з досить докладними рубриками, богослужінням добового кола компілятор приділив менше уваги, розкидавши окремі їхні елементи у трьох різних книгах: псалми (ранковий Пс 62 і вечірній Пс 140) подано у другій книзі, піснеспіви – у сьомій, а священничі й дияконські молитви для звершення ранкового та вечірнього богослужіння – у восьмій. При цьому серед досить скупих рубрик чинів Вечірні та Утрени нема виразних згадок про піснеспіви, у тому числі й наше Велике славослов'я¹⁴. Самі тексти

¹⁰ Детальніше див.: *Les Constitutions apostoliques* I, с. 33–38.

¹¹ «А коли ти, єпископе, повчаєш, то наказуй і переконливо наставляй народ, щоб ревно ходили в церкву щодня зранку й увечір і жодним чином не полишали зібрання ... бо не про священників лише сказано, а й кожен вірний як про нього самого має розуміти сказане Господом: *хто не зі Мною, той проти Меню, і хто не збирає зі Мною, той розкидає* (Мт. 12:30) ... щоденно збирайтесь зранку й увечір на спів і молитву в домах Господніх: зранку – мовлячи Псалом 62, а ввечір – 140».

¹² «Коли ж молитесь, не будьте як лицеміри, але молитесь так, як постановив нам Господь у Євангелії: *Отче наш* ... Моліться так тричі на день».

¹³ «Молитви звершуйте вранці, і в третій час, і в шостий, і в дев'ятий, і ввечері, і при співі півнів: уранці – дякуючи, що Господь освітив вас, перевівши ніч і навівши день; у третій час тому, що тоді Господь прийняв осудження від Пилата; у шостий – тому, що тоді Він розп'ятий; у дев'ятий – тому, що коли розпинали Владика, все похитнулося, тремтячи від зухвалості нечестивих юдеїв, не зносячи нарути над Господом; увечері – дякуючи, що Він дав нам ніч для заспокоєння від денних трудів; зі співом півня ж тому, що час цей благовістувє прихід дня для творення діл світла».

¹⁴ «Коли звечоріє, ти, єпископе, збери церкву, і після того, як промовлять вечірній псалом, диякон хай виголосить [прошення] за оглашених і опанованих, і за тих, що [готуються] до провіщення, за каєників, як ми попередньо сказали». Далі слідує дияконські прошення та дві завершальні молитви єпископа. А при описі Утрени: «Так само вранці диякон, після того, як промовлять ранковий псалом і відпустить він оглашених і опанованих, і тих, які

піснеспівів, разом із молитвою на благословення їжі, містяться в додатку до сьомої книги, після вказівки про поставлення апостолами єпископів у певних місцях тогочасного християнського світу. Оскільки тексти чинів Вечірні та Утрени не вказують на необхідність включення, окрім псалмів, записаних деінде піснеспівів, локалізувати їх у контексті богослужіння можна лише за допомогою додаткових джерел. Найдавнішими серед таких є, правдоподібно, «Послання до дівиць», приписуване Атанасієві Александрійському¹⁵, «Паломництво Йоана і Софронія до Ніла Синайського»¹⁶ та часослови ерусалимської¹⁷ і константинопольської¹⁸ традицій, найстаріші з яких датуються VIII–IX ст. Слід зауважити також, що порядок подання текстів піснеспівів і богослужбових чинів Вечірні та Утрени відмінний: піснеспів Утрени передує піснеспівові Вечірні, тоді як чин Вечірні передує чиніві Утрени.

Звернімось тепер до текстів піснеспівів «Апостольських постанов». Передусім варто зауважити, що, як і у випадку чинів Вечірні та Утрени, структури яких ідентичні (псалмодія – прошення – молитви), піснеспіви також побудовані за типовою структурою: вступний біблійний вірш – піснеспів. Щоправда, на відміну від ранкового піснеспіву, який виглядає дещо незавершеним через відсутність кінцевої фрази «на віки віків. Амінь», вечірній продовжується текстом пісні Симеона (Лк 2:29–32), створюючи таким чином розширенішу літургійну структуру: біблійний вірш – піснеспів – біблійна пісня. Із самого джерела неможливо зрозуміти, чи ранковий піснеспів з «Апостольських постанов» оригінально теж містив подібну біблійну пісню, яку згодом було втрачено або зумисне скорочено, щоб тексти вечірнього і ранкового піснеспівів мали однакову довжину. Припущення, що пісню Симеона було додано задля того, аби подовжити коротший вечірній піснеспів, виглядає менш правдоподібним.

Навіть побіжний огляд тексту обох піснеспівів з «Апостольських постанов» дає змогу побачити, що між ними є суттєві текстуальні подібності. І якщо виокремити ці текстуальні подібності, то стає зрозумілим, що текст ранкового піснеспіву є інтерполяційним розширенням першої частини тексту вечірнього піснеспіву¹⁹:

готуються до хрещення, і каяників, і вчинить належне виголошення»; далі слідує дияконські прошення та дві завершальні молитви єпископа.

¹⁵ *De virginitate. Eine echte Schrift des Athanasius* / вид. E. F. von der Goltz. Leipzig 1905.

¹⁶ Il testo integrale della Narrazione degli abati Giovanni e Sofronio attraverso le Hermeneiai di Nicone / вид. A. Longo // *Rivista di studi bizantini e neoellenici* 12–13(1965–1966) 223–267.

¹⁷ В. Рудейко. *Часослов за канонем лаври святого отця нашого Сави*. Львів 2016.

¹⁸ *L'Euchologio Barberini gr. 336*. / вид. S. Parenti, E. Velkovska. Roma 2000.

¹⁹ Жирним шрифтом виділено текст, який збігається в обох піснеспівах, курсивом – відмінності між текстами.

47. Ύμνος ορθρινός	48. Ἐσπερινός
Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. (Λκ 2:14)	Αἰνεῖτε, παῖδες, Κύριον, αἰνεῖτε τὸ ὄνομα Κυρίου. (Πс 112:1)
<p>Αἰνοῦμέν σε, ὕμνοῦμέν σε, εὐλογοῦμέν σε, δοξολογοῦμέν σε, προσκυνοῦμέν σε διὰ τοῦ μεγάλου ἀρχιερέως σου, σὲ τὸν ὄντα Θεὸν ἀγέννητον ἕνα, ἀπρόσιτον μόνον, διὰ τὴν μεγάλην σου δόξαν, Κύριε βασιλεῦ ἐπουράνιε, Θεὲ Πάτερ παντοκράτορ. Κύριε ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Κυρίου, τοῦ ἀμώμου ἀμνοῦ ὃς αἶρει τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, πρόσδεξαι τὴν δέησιν ἡμῶν, ὁ καθήμενος ἐπὶ τῶν Χερουβίμ· ὅτι σὺ μόνος ἅγιος, σὺ μόνος Κύριος, ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ Θεοῦ πάσης γεννητῆς φύσεως, τοῦ βασιλέως ἡμῶν, δι' οὗ σοι δόξα, τιμὴ καὶ σέβας.</p>	<p>Αἰνοῦμέν σε, ὕμνοῦμέν σε, εὐλογοῦμέν σε διὰ τὴν μεγάλην σου δόξαν, Κύριε βασιλεῦ ὁ Πατὴρ τοῦ Χριστοῦ τοῦ ἀμώμου ἀμνοῦ, ὃς αἶρει τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου. Σοὶ πρέπει αἶνος, σοὶ πρέπει ὕμνος, σοὶ δόξα πρέπει τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐν Πνεύματι ἀγίῳ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων· ἀμήν.</p> <p>Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου, δέσποτα, κατὰ τὸ ρῆμά σου ἐν εἰρήνῃ, ὅτι εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου τὸ σωτήριόν σου, ὃ ἠτοίμασας κατὰ πρόσωπον πάντων τῶν λαῶν, φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν καὶ δόξαν λαοῦ σου Ἰσραὴλ.</p>

Такі інтерполяційні втручання в оригінальні літургійні тексти не є чимось незвичайним для «розвитку» молитовної традиції Церкви. Особливо у випадках, коли та чи інша церковна спільнота переживали часи догматичних суперечок, їхні провідники вважали текстуальні «уточнення» древніх молитов доречними. Напевно, найвідомішим прикладом таких текстуальних уточнень є давній піснеспів, відомий як «Трисвяте»²⁰. У традиції сирійських Церков його оригінальний текст розширено вставкою «який розіп'явся за нас»²¹, у вірменській традиції Трисвяте змінюється відповідно до свят літургійного року²², а в традиції Коптської Церкви

²⁰ Ἄγιος ὁ Θεός, ἅγιος ισχυρός, ἅγιος ἀθάνατος, ἐλέησον ἡμᾶς. Див.: П. Планк. Трисвяте: прослава Бога ангелами і яблуко розбрату серед людей // Калофонія: Науковий збірник з історії церковної монодії та гимнографії 3 (2006) 3–16.

²¹ F. Acharya. *Prayer with the Harp of the Spirit. The Prayer of Asian Churches. I.* Kottayam 1996, с. 25.

²² «І мовлять “Святий Боже” відповідно до дня: У день Благовіщення, Різдва й Обрізання: Святий Боже, Святий Кріпкий, Святий Безсмертний, який родився і явився задля нас, помилуй нас; У прихід у 40-й день і в день віття: Святий Боже, Святий Кріпкий, Святий Безсмертний, щирий і грядущий, помилуй нас; У Велику п'ятницю вночі: Святий Боже, Святий Кріпкий, Святий Безсмертний, виданий за нас, помилуй нас; У п'ятницю Трапези: Святий Боже, Святий Кріпкий, Святий Безсмертний, розп'ятий за нас, помилуй нас; У Велику п'ятницю та в навечір'я Суботи: Святий Боже, Святий Кріпкий, Святий Безсмертний, погребений за нас, помилуй нас; У Воскресіння та в кожному неділю: Святий Боже, Святий Кріпкий, Святий Безсмертний, воскреслий із мертвих, помилуй нас; На Вознесіння: Святий Боже, Святий Кріпкий, Святий Безсмертний, Який вознісся у славі до Отця, помилуй нас;

у триразове повторення піснеспіву вплітаються три фрази, котрі окреслюють основні події історії спасіння: а) від діви роджений, б) розп'ятий за нас, в) воскреслий і вознесений на небеса²³. Іншим прикладом вставок може бути відомий у візантійському обряді піснеспів «Єдинородний Сину», який у традиції Сиро-Малабарської Церкви набув такого текстурального звучання²⁴:

Величатиму Тебе, Господи і Царю мій, єдинородний Сину і Слове небесного Отця, природою безсмертний Ти. З милості Твоєї зволив Ти прийти заради життя й спасіння усього людства воплотитися зі святої Богородиці, пречистої приснодіви Марії. Незмінно ставши чоловіком, і розп'ятий був за нас. Христе, Боже наш, Ти смертю Своєю смерть низложив та умертвив. Ти єдиний зі Святої Тройці *співпоклоняємий* і співпрославлений із Твоім Отцем і Святим Духом Твоім, помилуй нас усіх.²⁵

Зважаючи на ці та подібні до них приклади, можна припустити, що початковим варіантом ранкового піснеспіву був текст, ідентичний до вечірнього, який унаслідок інтерполяційних розширень набув вигляду, поданого в «Апостольських постановах». Різничитання у фразі «Отче Господа» (патіρ τοῦ Κυρίου у тексті ранкового піснеспіву) замість «Отче Христа» (патіρ τοῦ Χριστοῦ у тексті вечірнього) свідчить радше на користь останнього, оскільки саме фраза «Агнца Непорочного ... Христа» (ἀμνοῦ ἀμόμου ... Χριστοῦ) міститься в тексті 1 Пт 1:19, звідки й було запозичено цю ідею при створенні піснеспіву²⁶. Такий варіант кращий також з огляду на зрозумілість в іншому разі дещо тавтологізованої фрази «Господи царю, Отче Господа» (Κύριε βασιλεῦ ὁ πατήρ τοῦ Κυρίου).

У прихід Духа: Святий Боже, Святий Кріпкий, Святий Безсмертний, Який зійшов і спочив на апостолах, помилуй нас; *На Вардават*: Святий Боже, Святий Кріпкий, Святий Безсмертний, який явився на горі Тавор, помилуй нас; *У Відхід Богородиці*: Святий Боже, Святий Кріпкий, Святий Безсмертний, Який спішиш на успіння матері Твоєї, помилуй нас. А інших форм ми не прийняли» (F. Conybear. *Rituale Armenorum Being the Administration of the Sacraments and the Breviary Rites of the Armenian Church Together with the Greek Rites of Baptism and Epiphany*. Oxford 1905, с. 460).

²³ Див.: O. Burmester. *The Horologion of the Egyptian Church. Coptic and Arabic text from a mediaeval manuscript*. Cairo 1973, с. x–xi, прим.7.

²⁴ Курсивом виділено інтерполяційні розширення тексту, підкреслення вказують на відмінні від оригінального тексту формулювання.

²⁵ *Takso D Qurobo*. Kottayam 2014, с. 18.

²⁶ Згадка про непорочного агнца в текстах Вечірні та Утрені є, правдоподібно, вказівкою на те, що давні чини антіохійської Вечірні та Утрені взувалися на богослужіння старозавітного Єрусалимського храму, центральними щоденними обрядами якого були жертвоприношення агнца ввечері та знанку. Див.: В. Рудейко. Катедральні елементи «візантійського» обряду (тези до дискусії) // *У пошуках джерел катедрального та монашого богослужіння: збірник статей* / упоряд. В. Рудейко [= *Ad fontes liturgicos*, 8]. Львів 2018, с. 238–243.

Той факт, що на різних богослужіннях міг використовуватися той самий піснеспів, не має нас бентежити. Подібну практику можна бачити й у катедральній традиції Константинополя. Згідно з джерелами, згаданий вище піснеспів «Єдинородний Сину» був приспівом до одного із трьох центральних антифонів Божественних Літургій²⁷, Вечірні²⁸, Утрени²⁹ та Трітекті³⁰. Ще одним аргументом на користь того, що для вечірньої і ранкової молитов початково використовували той самий текст, може бути свідчення рубрики т. зв. Бангорського антифонаря, в якій перед початком піснеспіву «Слава во вишніх Богу» зазначається, що співати його належить «на Вечірні й на Утрени» (ad vesperum et ad matutinum)³¹.

Якщо наші спостереження правильні, то можна сформулювати такі попередні висновки щодо тексту піснеспівів з «Апостольських постанов»:

- Текст передає давню традицію використання піснеспівів у контексті ранкового та вечірнього богослужінь.
- Текстуальні подібності обох текстів дають підставу вважати, що початково для ранкового і для вечірнього богослужіння використовували той самий піснеспів.
- Піснеспів був обрамлений біблійним віршем (вранці – Лк 2:14, увечері – Пс 112:1) та біблійною піснею (ранок – ?, вечір – пісня Симеона).
- Внаслідок інтерполяційних розширень ранкового піснеспіву було втрачено його завершальну частину та біблійну пісню.
- Оригінальний текст піснеспіву зберігся у варіанті вечірнього й може бути перекладений українською так: *Хвалимо Тебе, благословимо Тебе, прославляємо Тебе заради великої твоєї слави, Господи, Царю, Отче Христа – непорочного Агнця, що бере гріх світу. Тобі подобає хвала, Тобі подобає піснеспів, Тобі слава подобає, Богу і Отцю через Сина в Дусі Святому на віки віків. Амінь.*
- Центральною ідеєю піснеспіву є благодарення Отцю за спасительну жертову Христа, який став для людей агнцем, що бере на себе гріх

²⁷ Цей піснеспів дотепер є частиною 2-го антифону сучасних чинів Божественної Літургії у Церквах візантійської традиції.

²⁸ G.-M. Hanke. *Vesper und Orthros des Kathedralsitus der Hagia Sophia zu Konstantinopel: Eine strukturanalytische und entwicklungsgeschichtliche Untersuchung unter besonderer Berücksichtigung der Psalmodie und der Formulare in den Euchologien*. Aschendorff 2018, с. 655.

²⁹ Hanke. *Vesper und Orthros*, с. 819, 823.

³⁰ M. Arranz. Les prières presbytérales de la Tritoektí // *Orientalia Christiana Periodica* 43 (1977) 339–340.

³¹ У своєму дослідженні Клаус Гамбер зауважує, що тут може йтися про вставку слів *ad vesperum et*, оскільки, крім короткої версії піснеспіву в «Апостольських постановках», про інші свідчення такого вжитку не відомо (Gamber. *Die Textgestalt des Gloria*, с. 247).

світу. Ця ідея може відображати бажання молільників бачити свої ранкові й вечірні зібрання в певній тягlostі із заповіддю щоденного вечірнього і ранкового жертвоприношення у книзі Виходу³² – традиції, на яку покликались у своїх писаннях Оріген³³ і Тертуліян³⁴.

Александрійський кодекс

Найдавніша версія Великого славослов'я – так, як вона донині вживається в Церквах візантійської традиції – збережена в одному з найдавніших повних списків Святого Письма грецькою мовою – Александрійському кодексі (*Codex alexandrines Royal MS 1. D. V–VIII*)³⁵. Втім, хоча це джерело належить до одного з найважливіших біблійних джерел християнської античності, його наукове опрацювання все ще бажає кращого³⁶. З дотеперішніх досліджень можна зрозуміти, що оригінальне походження цього кодексу досі потребує уточнень. Його ймовірне александрійське походження треба відносити радше до традиційних аргументів, які базуються на досить пізніх помітках на полях рукопису³⁷. Те саме стосується його датування, що коливається між IV і початком V ст.³⁸ Як і для інших біблійних кодексів, питання джерел, з яких його було переписано, теж потребує детальнішого вивчення. Для нашого дослідження надзвичайно важливо з'ясувати, з якого джерела було переписано Книгу Псалмів. Александрійський кодекс є, здається, першим джерелом, у котрому Книгу Псалмів окреслено як «Псалтир» (ΨΑΛΤΗΡΙΟΝ). Цю назву й нині вживають щодо книги, призначеної для літургійного використання. Окрім класичних 150 псалмів, які входять до канону Святого Письма, в Александрійському кодексі у «Псалтир» включено послання Атанасія Александрійського (†273) про псалми, іпотезиз³⁹ Євсевія Кесарійського (†339), канони

³² «От що приноси́тимеш на жертovníку: двоє ягнят перволітiв щодня, повсякчасно. Одне ягня приноси́тимеш уранці, а друге підвечір» (Вих 29:38).

³³ «Ісусові учні, які ... **вдень і вночі** із ревною витривалістю звершують **приписані молитви**, не бояться ані чар, ні демонів» (*Проти Цельса VI*, 41).

³⁴ [До переліку молитов у третій, шостий та дев'ятий час] «я не включаю ... **приписаних для кожного з нас ранішніх і вечірніх молитов**». (*Про молитву*, 19).

³⁵ Codex Alexandrinus // *British Library* (<https://www.bl.uk/collection-items/codex-alexandrinus>).

³⁶ Див.: Codex Alexandrinus: One of the Jewels of the British Library // *Christian Publishing House Blog* (<https://christianpublishinghouse.co>).

³⁷ Див.: W. A. Smith. *A Study of the Gospels in Codex Alexandrinus. Codicology, Palaeography, and Scribal Hands*. Leiden 2014, с. 12–34.

³⁸ Див.: Codex Alexandrinus: One of the Jewels of the British Library.

³⁹ Див.: A. Poulos. Translation: A Hypothesis of Eusebius Pamphilli (<https://alexpoulos.com/2010/07/07/translation-a-hypothesis-of-eusebius-pamphilli/>).

денних і нічних псалмів⁴⁰, додатковий Псалом 151⁴¹ та вибірку з 14 біблійних пісень⁴², останньою з яких є наше Велике славослов'я під заголовком «Ранішній піснеспів» (Ἦμνος ἑωθινός), подібно як і в «Апостольських постановах». Таке впорядкування «Псалтиря» може вказувати на його правдоподібне походження. Канони з 12 денних і 12 нічних псалмів натякають на традицію щогодинної молитви, яку практикували в монастирях Александра Акиміта (†430)⁴³ в Антіохії та Константинополі. Окрім того, наявність 14 біблійних пісень як додатка до літургійних псалтирів теж належить до особливостей давніх літургійних традицій Єрусалиму⁴⁴ та Константинополя⁴⁵. Під цим оглядом текст Великого славослов'я в Александрійському кодексі можна вважати чи не найважливішим джерелом сучасної візантійської традиції.

У порівнянні з версією Славослов'я в «Апостольських постановах», текст Александрійського кодексу виявляє суттєві текстуальні та структурні відмінності. Якщо в «Апостольських постановах» піснеспів складався з одного біблійного вірша (Лк 2:14), після якого йшов христологічний текст, звернений до Отця, то в тексті Александрійського кодексу після «христологічного» піснеспіву слідує серія біблійних віршів у такому порядку: 1) Пс 144:2; 2) Дан 3:26; 3-5) Пс 118:12 (повторюється тричі цілісно); 6) Пс 89:1; 7) Пс 40:5; 8) Пс 142:9b-10a; 9) Пс 35:10; 10) Пс 35:11. Між віршами 1 і 2 вставлено фразу «Сподоби, Господи, і в день цей безгрішними

⁴⁰ Див.: В. Рудейко. *Часослов двадцяти чотирьох часів. Впровадження. Переклад.* Львів 2017, с. 71–75.

⁴¹ Г. Теслюк. Кумранський Псалом 151 (11QPSa 28:3-14): До питання текстуальної та канонічної проблематики // «Слово – живе й діяльне» (Євр 4:12): *Біблійні дослідження, Захід і Схід: підходи, виклики та перспективи* / ред. Г. Теслюк. Львів 2017, с. 77–94; S. Strelcyn. Le psaume 151 dans la tradition ethiopienne // *Journal of Semitic Studies* 23(1978) 316–329; E. Tryjarski. A Fragment of the Apocryphal Psalm 51 in Its Armeno-Kipchak Version // *Journal of Semitic Studies* 28 (1983) 297–302.

⁴² На превеликий жаль, у єдиній докторській дисертації про біблійні пісні в Александрійському кодексі Велике славослов'я разом із «молитвою Манасії» (пісня 8 у СА) виключене з дослідження, оскільки «it does not occur outside the fourteen-ode collection and so has no counterpart from within the wider corpus for comparison» (J. A. Miller. *Let us sing to the Lord: The biblical Odes in the Codex Alexandrinus.* Milwaukee, Wisconsin 2006 (A Dissertation submitted to the Faculty of the Graduate School, Marquette University, in partial fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy), с. 11 прим.17, с. 13 прим.22.

⁴³ Див.: Рудейко. *Часослов двадцяти чотирьох часів*, с. 53–70.

⁴⁴ О. Петринко. Біблійні пісні в недільному та святковому богослужінні Єрусалиму від кінця II століття до виникнення поетичних канонів // *Наукові записки УКУ: Богослов'я 2* (2015) 197–223.

⁴⁵ Щодо цього див.: G. M. Hanke. Der Odenkanon des Tagzeitenritus Konstantinopels im Licht der Beiträge H. Schneiders und O. Strunks – eine Relecture // *Crossroad of Cultures. Studies in Liturgy and Patristics in Honor of Gabriele Winkler* / ред. H.-J. Feulner, E. Velkovska, R. F. Taft. Roma 2000, с. 345–367.

зберегтись нам» (καταξίωσον κύριε καὶ τὴν ἡμέραν ταύτην ἀναμαρτήτους φυλαχθῆναι ἡμᾶς), котра, хоч і не є прямою цитатою зі Святого Письма, все ж дуже правдоподібно натхнена текстом із Євангелія від Луки 21:34-36, у якому йдеться про необхідність берегтися від непоміркованості й надмірного дбання про життєві клопоти, щоб удостоїтись⁴⁶ уникнути важких для грішників наслідків «дня Господнього».

Із самих текстів цих біблійних віршів контекст їхнього вжитку не є зрозумілим, через що в давніших дослідженнях їх трактували як два окремих піснеспіви – ранковий (вірші 1–2 із вставкою «Сподоби, Господи») та вечірній (вірші 3–10), які вже в Александрійському кодексі зрослися з короткою версією Славослов'я (стих із Лк 2:14 та христологічний піснеспів)⁴⁷.

Версія христологічного піснеспіву в Александрійському кодексі містить певні текстуальні особливості порівняно з тою, що є в «Апостольських постановвах»⁴⁸:

«Апостольські постановви»	Александрійський кодекс
Ὑμνος ὀρθρινός	Ὑμνος ἑωθινός
Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῶ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. (Лк 2:14)	Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῶ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. (Лк 2:14)
<p>Αἰνοῦμέν σε, ὑμνοῦμέν σε, εὐλογοῦμέν σε, δοξολογοῦμέν σε, προσκυνοῦμέν σε διὰ τοῦ μεγάλου ἀρχιερέως σου, σὲ τὸν ὄντα Θεὸν ἀγέννητον ἕνα, ἀπρόσιτον μόνον, διὰ τὴν μεγάλην σου δόξαν, Κύριε βασιλεῦ ἐπουράνιε, Θεέ Πάτερ παντοκράτορ. Κύριε ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Κυρίου, τοῦ ἀμόμου ἀμνοῦ ὃς αἴρει τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, πρόσδεξαι τὴν δέησιν ἡμῶν, ὁ καθήμενος ἐπὶ τῶν Χερουβίμ· ὅτι σὺ μόνος ἅγιος, σὺ μόνος Κύριος, ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ Θεοῦ πάσης γενητῆς φύσεως, τοῦ βασιλέως ἡμῶν, δι' οὗ σοὶ δόξα, τιμὴ καὶ σέβας.</p>	<p>Αἰνοῦμέν σε, εὐλογοῦμέν σε, προσκυνοῦμέν σε, δοξολογοῦμέν σε, εὐχαριστοῦμέν σοι, διὰ τὴν μεγάλην σου δόξαν, Κύριε Βασιλεῦ, ἐπουράνιε, Θεέ Πάτερ παντοκράτορ, Κύριε Υἱὲ μονογενῆ Ἰησοῦ Χριστέ καὶ Ἅγιον Πνεῦμα. Κύριε ὁ Θεός, ὁ ἀμνός τοῦ Θεοῦ, ὁ Υἱός τοῦ Πατρός, ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, ἐλέησον ἡμᾶς, ὁ αἴρων τὰς ἁμαρτίας τοῦ κόσμου. Πρόσδεξαι τὴν δέησιν ἡμῶν, ὁ καθήμενος ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρός, ἐλέησον ἡμᾶς. Ὅτι σὺ εἶ μόνος Ἅγιος, σὺ εἶ μόνος Κύριος, Ἰησοῦς Χριστός, εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρός, Ἀμήν.</p>

⁴⁶ Ἀγρυπνεῖτε οὖν/δὲ ἐν παντὶ καιρῶ δεόμενοι, ἵνα καταξίωθῆτε/κατισχύσητε ἐκφυγεῖν ταῦτα πάντα τὰ μέλλοντα γίνεσθαι, καὶ σταθῆναι ἔμπροσθεν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Див.: *Novum Testamentum Graece* / вид. E. Nestle, K. Aland. ²⁷Stuttgart 1993, 221.

⁴⁷ Див. С. Bunsen. *Christianity and Mankind, their Beginnings and Prospects*, vol. VII. London 1854, с. 88–89, 143.

⁴⁸ Жирним виділено текст, який збігається в усіх трьох піснеспівах, жирним курсивом – текст, який збігається в ранковому піснеспіві «АП» й АК, звичайним текстом позначено ті частини в «АП», котрі були усунені при редакції, а звичайним курсивом – додані редактором АК.

Із цього порівняння стає зрозумілим, що текст Александрійського кодексу є черговою редакцією піснеспіву «Апостольських постанов». Навіть у розширеній формі ранкового Славослов'я версія з «Апостольських постанов» сприймається як досить цілісний піснеспів, котрий має чітко окресленого адресата, що ним є Отець Христа – непорочного Агнца, який бере на себе гріх світу. Натомість першим, що привертає увагу в тексті з Александрійського кодексу, є певна непослідовність щодо того, до кого звернений цей піснеспів. Спільне для обох текстів звернення до «Господа Царя, Отця ... непорочного Агнца, який бере гріх світу», у тексті Александрійського кодексу розширюється додатком «Господи, Сине єдинородний і Святий Душе» до тринітарного звернення, а решта молитовного тексту звернена лише до Ісуса Христа. Такі «уточнювальні» тринітарні розширення типові для молитовної традиції Східних Церков, особливо коли йдеться про літургійні тексти Церков візантійської традиції. Серед найочевидніших прикладів такого феномену можна вказати на тринітарні розширення в Літургії св. Йоана Золотоустого, в анафорі якої тричі повторюється фраза «Ти, і Єдинородний Твій Син, і Дух Твій Святий»⁴⁹. Подібним чином було розширено піснеспів перед початком анафори обох візантійських Літургій: «Достойно і праведно є поклонятися Отцю, і Сину, і Святому Духові, Тройці єдиносущній і нероздільній»⁵⁰, хоча сам текст анафори є молитвою до Отця, а оригінальний піснеспів звучав подібно до того, як це є в інших обрядах: «Достойно і праведно є»⁵¹. Ще одним таким абсолютно недоречним «уточнюючим» втручанням у текст молитви до Отця є славослов'я молитви «Отче наш», яке у візантійському варіанті звучить так: «Бо Твоє єсть царство, і сила, і слава Отця, і Сина, і Святого Духа нині і повсякчас і на віки віків»⁵².

Як уже зазначено вище, адресатом другої частини піснеспіву з Александрійського кодексу є Ісус Христос. Фраза «Господи Боже і Отче Христа/Господа» (Κύριε ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Χριστοῦ/Κυρίου), яка в «Апостольських постановках» є логічним продовженням піснеспіву, зверненого до Отця, в Александрійському кодексі набирає іншого звучання: «Господи Боже, ... Сину Отця» (Κύριε ὁ Θεός, ... ὁ Υἱός τοῦ Πατρός). Змінюється також фраза, котра стосується окреслення Христа як непорочного Агнца Божого, що

⁴⁹ Щодо цього див.: G. Wagner. *Der Ursprung der Chrysostomosliturgie*. Münster 1973, с. 78–84; В. Mercier. *La Liturgie de Saint Jacques. Édition critique du texte grec avec traduction latine*. Paris 1946, с. 184, 200.

⁵⁰ Ієратиков. Ρωμη 1950, с. 131.

⁵¹ Так є в сучасному грецькому Ієратиконі. Див.: *Θεια Λειτουργια κατα την ταξιν της εν Αθω Μονης του Βατοπαιδιου. Ιєратικον συλλειτουργων*. Αγιον Ορος 2020, с. 57.

⁵² Ієратиков. Ρωμη 1950, 6; *Ιєратικον συλλειτουργων*. Αγιον Ορος 2020, с. 4–5.

бере на себе гріх світу. Якщо в «Апостольських постановах» в основі цієї фрази лежать образи з 1 Пт 1:19 та Йо 1:29, то Александрійський кодекс подає дослівно лише текст із Йо 1:29: «Агнець божий ... який бере гріхи світу» (ὁ ἀμνὸς τοῦ θεοῦ ... ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου), доповнюючи його фразою «помилуй нас» (ἐλέησον ἡμᾶς) та уподібнюючи його таким чином до причасного піснеспіву в римській евхаристійній Літургії. Насправді ж, як на це вже вказав у своєму дослідженні Йозеф Андреас Юнгман, згадана біблійна фраза⁵³ прийшла в римську Літургію із сирійських – чи, принаймні, східних – літургій⁵⁴, у яких вона була органічним елементом⁵⁵. Те, що ця фраза в Александрійському кодексі подається як пряма цитата (Йо 1:29), а не алюзія на дві (1 Пт 1:19 та Йо 1:29), як є в тексті «Апостольських постанов», виступає аргументом на користь автентичності останньої, оскільки, згідно з описаними Антоном Баумштарком правилами розвитку літургійних текстів, саме вживання прямих біблійних цитат є вказівкою на пізнішу редакцію літургійного тексту⁵⁶. Повторення фрази «Ти, який береш гріхи світу» в тексті Александрійського кодексу можна виправдати хіба що взоруванням на триразове повторення її в евхаристійних богослужіннях, хоч у тексті Літургії св. Якова таке повторення не передбачене⁵⁷. Ще одним аргументом на користь відсутності повторень фрази «Ти, що береш гріхи світу» може слугувати версія Славослов'я східносирійської традиції, де ця фраза подається у варіанті Александрійського кодексу, але без повторення⁵⁸.

Оскільки метою редактора Славослов'я з Александрійського кодексу було створити піснеспів, який завершувався би зверненням до Христа, фразу

---

⁵³ J. A. Jungmann. *The Mass of the Roman Rite: Its Origins and Development (Missarum Sollemnia)*, т. 2. New York 1951, с. 332–340.

⁵⁴ Jungmann. *The Mass of the Roman Rite*, т. 2, с. 334.

⁵⁵ Mercier. *La Liturgie de Saint Jacques*, с. 230.

⁵⁶ A. Baumstark. *Comparative liturgy*. Westminster 1958, с. 59; *Acts of the International Congress: Comparative Liturgy Fifty Years after Anton Baumstark (1872–1948)*. Rome, 25–29 September 1998 / ред. R. F. Taft, G. Winkler. Rome 2001.

⁵⁷ Mercier. *La Liturgie de Saint Jacques*, с. 230.

⁵⁸ «Слава во вишніх Богу (тричі) і на землі мир, людям – благовоління.

Покланяємось Тобі, славимо Тебе, возвеличуємо Тебе, од віків Суцого, природу втаємничену і недомислиму, Отця, Сина і святого Духа. Царя царів і владика владик, що у сьайві пробуває пречудесному, Кого жоден з людей не бачив і не може бачити. Єдин еси святий, єдин крпкий, єдин безсмертний. Исповідуємо Тебе через Посередника благословень наших, Ісуса Христа, Спаса світу і Сина Всевишнього. Агнече Бога живого, Ти береш гріхи світу, помилуй нас. Ти по правиці Отця возсідаєш, прийми моління наше. Ти бо еси Бог і Господь наш, Цар і Спас наш і гріхів наших Відпуститель. Очі людства звернені до Тебе, Ісусе Христе. Слава Богу, Отцю Твоєму і Тобі, і святому Духові, на віки. Амінь» (A.J. Maclean. *East Syrian daily offices*. London 1894, с. 170).

«прийми нашу молитву Ти, який на херувимах возсідаєш» (πρόσδεξαι τὴν δέησιν ἡμῶν, *ὁ καθήμενος ἐπὶ τῶν Χερουβίμ*) було змінено на «прийми нашу молитву Ти, який по правиці Отця возсідаєш» (πρόσδεξαι τὴν δέησιν ἡμῶν, *ὁ καθήμενος ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς*) як відповіднішу для окреслення Христа, особливо з огляду на вислів «возсідаючого по правиці Отця» (καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς) в Нікейсько-Константинопольському символі віри, який у часи христологічних дискусій – а саме цим періодом датується Александрійський кодекс – був основним формулюванням визнання віри. Додатку «помилуй нас» після фрази «Ти, який по правиці Отця возсідаєш» у східносирійському варіанті Славослов'я нема, і він є, правдоподібно, редакторським втручанням.

На редакцію завершальної фрази піснеспіву безсумнівно вплинув текст, добре відомий із евхаристійних Літургій: «Єдин Свят, Єдин Господь, Ісус Христос на славу Бога Отця» (εἷς ἅγιος εἷς κύριος ἰησοῦς χριστός εἰς δόξαν θεοῦ πατρὸς) ἀμήν. В його основі, як на це вже вказав у своєму дослідженні Роберт Тафт, лежить текст Послання до Филип'ян 2:11 «Господь Ісус Христос на славу Бога Отця» (κύριος ἰησοῦς χριστός εἰς δόξαν θεοῦ πατρὸς), розширений через додавання до нього слів «єдин святий єдин» (εἷς ἅγιος εἷς) та завершального «Амінь»⁵⁹. Коротка христологічна версія, притаманна евхаристійним Літургіям візантійської традиції, могла мати також певні розширення через додавання фрази «зі Святим Духом» (σὺν ἀγίῳ Πνεύματι)⁶⁰ та біблійного⁶¹ славослов'я «Якому слава на віки віків» (ὃ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων)⁶². Розширений варіант тексту цієї фрази міститься у восьмій книзі «Апостольських постанов» (13:11-13) у тому ж контексті, що й в інших східних евхаристійних Літургіях, – як відповідь на запрошення до причастя:

*Καὶ ὁ ἐπίσκοπος προσφωνησάτω τῷ λαῷ οὕτως· Τὰ ἅγια τοῖς ἀγίοις.
Καὶ ὁ λαὸς ὑπακουέτω· Εἷς ἅγιος, εἷς Κύριος, Ἰησοῦς Χριστός, εἰς δόξαν Θεοῦ
Πατρὸς ἐν ἀγίῳ Πνεύματι· εὐλογητὸς εἶ εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.
Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία, (Лк 2:14)
ὡσαννὰ τῷ Υἱῷ Δαυὶδ, (Мт 21:9)*

⁵⁹ R. F. Taft. *A history of the liturgy of St John Chrysostom*, т. 5: *The precommunion rites*. Rome 2000, с. 240.

⁶⁰ На подібне пневматологічне розширення цієї фрази можна натрапити в одному з ранніх латинських перекладах Великого славослов'я: «quoniam tu solus sanctus, tu solus dominus, tu solus latissimus iesu christe. Cum sancto spiritu in gloria dei patris. Amen». Див.: Gamber. *Die Textgestalt des Gloria*, с. 246–247.

⁶¹ Див. Мт 6:13; Рим 11: 36, 16:28; Фил 4:20; 1 Тим 1:17; 2 Тим 4:18; Євр 13:21; 1 Пт 4:11; 1 Пт 5:11; Об 1:6; 5:13).

⁶² Зокрема, в Літургії св. Якова див.: Mercier. *La Liturgie de Saint Jacques*, с. 230, а в одному списку Літургії св. Василя див.: G. Vuicel. *Liturgia S. Basilii Mag. nyper e tenebris ervta: et in lucet nunc primum edita*. Excvsvm Mogvntiae 1546. Таке ж завершення мають варіанти Великого славослов'я у джерелах мозарабської та амвросіанської традиції. Див.: Gamber. *Die Textgestalt des Gloria*, с. 245.

εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου (Пс 117:26)

Θεὸς Κύριος καὶ ἐλεφάνεν ἡμῖν, (117:27)

ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις. (Мт 21:9)⁶³

(І єпископ виголошує народу так: «Святее святым».

І народ відповідає [антифонно]: «Єдин свят, єдин Господь, Ісус Христос на славу Бога Отця у святому Дусі. Благословенний на віки. Амінь».

Слава во вишніх Богу і на землі мир, у людях благовоління.

Осанна сину Давида,

Благословен той, хто гряде в ім'я Господнє,

Бог Господь і явився нам, Осанна в вишніх.)

Цей варіант надзвичайно цікавий у двох аспектах. Передусім, як на це вже звернув увагу Роберт Тафт, виголос подається в поєднанні з початковим віршем Великого славослов'я (Лк 2:14). Така традиція, правдоподібно, була типовою для тогочасної Антіохії, оскільки вказівки на використання фрази «Слава во вишніх Богу» в цьому контексті засвідчена й у текстах Йоана Золотоустого⁶⁴. Іншим цікавим аспектом у наведеному вище уривку є рубрика, котра супроводжує цей текст: Καὶ ὁ λαὸς ὑλακούετω. Ужитий тут термін ὑλακούω означає не просто «відповідати» – так, як відповідають «Амінь» на завершення молитви чи «І з духом твоїм» на виголос предстоятеля «Мир всім», а відповідати в сенсі антифонного приспіву (рефрену), яким відповідають на стихи (заспів)⁶⁵. Таким чином, текст, поданий у восьмій книзі «Апостольських постанов», слід розуміти як антифонний піснеспів, а фразу «Єдин свят ... на віки. Амінь» – як приспів до решти біблійних віршів, поданих після нього.

Редакційним наслідуванням тексту євхаристійної Літургії слід вважати й розширення вступної фрази у піснеспіві Александрійського кодексу «Хвалимо Тебе, благословимо Тебе, поклоняємось Тобі, славословимо Тебе, благодаримо Тебе» (Αἰνοῦμέν σε, εὐλογοῦμέν σε, προσκυνοῦμέν σε, δοξολογοῦμέν σε, εὐχαριστοῦμέν σοι). Дієслова в подібній послідовності зустрічаються в текстах анафор Літургії св. Якова⁶⁶ та Літургії св. Василя⁶⁷. Хоч Клаус Гамбер у своїй реконструкції тексту славослов'я щодо співзвучних «αἰνοῦμέν σε» (у версії Александрійського кодексу) і «ὑμνοῦμέν σε» (у сучасній версії)

⁶³ *Les Constitutions apostoliques* III / вид. M. Metzger. Paris 1987, с. 208.

⁶⁴ Taft. *Precommunion Rites*, с. 241.

⁶⁵ Див.: G. W. Lampe. *A Patristic Greek Lexicon*. Oxford 1961, с. 1433.

⁶⁶ ... σὲ αἰνεῖν, σὲ ὑμνεῖν, σὲ εὐλογεῖν, σὲ προσκυνεῖν, σὲ δοξολογεῖν, σοὶ εὐχαριστεῖν... (Mercier. *La Liturgie de Saint Jacques*, с. 198).

⁶⁷ ... σὲ αἰνεῖν, σὲ ὑμνεῖν, σὲ εὐλογεῖν, σὲ προσκυνεῖν, σοὶ εὐχαριστεῖν, σὲ δοξάζειν... (H. Engberding. *Das eucharistische Hochgebet der Basileiosliturgie*, т. II. Münster 1931, с. 3). У відповідному місці анафори св. Йоана Золотоустого випущено слово «славити/славословити» (... σὲ ὑμνεῖν, σὲ εὐλογεῖν, σὲ αἰνεῖν, σοὶ εὐχαριστεῖν, σὲ προσκυνεῖν...). Див.: Ιερατικόν. Ρωμὴ 1950, с. 131.

схилиється до останнього, оригінальною слід уважати присутність обох термінів, як це є у версії Великого славослов'я в «Апостольських постановках». На користь наявності обох термінів в оригінальному тексті піснеспіву вказує, окрім текстів «Апостольських постановок», і їхня присутність у текстах анафор Якова, Василя та Йоана Золотоустого, а також у тексті молитви Великого славослов'я давньої константинопольської Утрені (Αἰνοῦμεν, ὑμνοῦμεν, εὐλογοῦμεν καὶ εὐχαριστοῦμεν σοι, ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν ...) ⁶⁸.

Отже, щодо Великого славослов'я в Александрійському кодексі слід виокремити такі особливості:

- Текст Великого славослов'я в цьому джерелі виявляє черговий етап редакційної праці над ранковим піснеспівом, давніша форма якого міститься в «Апостольських постановках».
- Аналіз тексту показує, що при створенні варіантів окремих фраз піснеспіву редактор взурувався на відповідні приклади з текстів евхаристійної Літургії. Зокрема, це можна спостерегти на прикладах дієслів, ужитих у початковій фразі піснеспіву, тринітарного розширення *Господи, Сине єдинородний і Святий Душе*, у фразі про Христа як Агнца Божого, який бере гріх світу, та в завершальному славослов'ї, яке редактор приводить у відповідність із передпрічасним виголосом «Єдин свят, єдин Господь, Ісус Христос...». Можливо, саме ця зміна стала причиною зміни адресата другої частини піснеспіву.

Антифонне вживання виголосу «Єдин свят, єдин Господь Ісус Христос...» у тексті евхаристійної Літургії «Апостольських постановок» може вказувати на те, що завершальне славослов'я цього піснеспіву «*бо Ти єси єдин свят, Ти єси єдин Господь...*» могло бути приспівом до біблійних віршів Великого славослов'я, котрі слідують за ним.

Часослов святого Сави

Наступним джерелом, яке, на нашу думку, може пролити певне світло на розуміння контексту вживання досліджуваного піснеспіву, є збірник молитов для богослужінь добового кола, що походить із IX ст.

Часослов лаври святого Сави (*Sin. Gr. 863*) ⁶⁹ належить до найдавніших літургійних пам'яток палестино-візантійської традиції. Його датують другою половиною VIII – першою половиною IX ст. Вперше його коротко

⁶⁸ А. Дмитриевский. Утренние молитвы. (Историческая судьба их, содержание и положение, какое они занимали в древне-церковной практике и в древнейших евхологиях) // *Руководство для сельских пастырей* 42 (1886) 190.

⁶⁹ Оригінальна назва часослова: Ωρολόγιον κατὰ τον κανόνα της λαύρας του αγίου πατρός ημών Σάββα. Див.: А. Дмитриевский. Что такое 'κανόν της ψαλμωδίας', так нередко упоминаемый в жизнеописании прп. Саввы Освященного? // *Руководство для сельских пастырей* 38

описав у 1889 р. Олексій Дмитрієвський⁷⁰, і відтоді в наукових колах до революційної російської літургійної школи нерідко зверталися до цього джерела⁷¹. Західним науковцям цей часослов став відомим у 1964 р., коли його грецький текст уперше опублікував із супровідною критичною статтею Хуан Матеос⁷². У виданні Матеоса бракує значної частини тексту повечір'я. Її віднашов і видав у 2009 р. проф. Стефано Паренті⁷³.

Оскільки цей часослов є найдавнішим серед усіх збережених часословів візантійської літургійної традиції, він надзвичайно цінний для інтерпретації літургійних елементів окремих богослужінь. Його особливістю є передусім те, що він поєднує дві різні системи богослужінь добового кола – монашу традицію, відому як «правило Ангела», і катедральну традицію, важливою частиною якої був спів трьох антифонів⁷⁴. Саме друга, катедральна частина богослужінь цього джерела особливо цінна для розуміння контексту вживання досліджуваного нами піснеспіву.

Три антифони всіх богослужінь цього часослова, окрім чину на причастя, сформовані за однаковою схемою:

- Перший антифон складають т. зв. «алилуярії» – вибрані вірші псалмів, приспівом до яких є біблійний вигук «Алилуя»⁷⁵.
- У ролі другого антифону виступають т. зв. «тропарі часу» – христологічні піснеспіви, укладені відповідно до богословської теми кожного молитовного часу. Особливістю цих тропарів є все ще збережена в Часослові лаври святого Сави вказівка, що рефреном до біблійних віршів антифону слугує не весь текст тропаря, а лише його завершальна фраза⁷⁶.
- Третій антифон складається з низки біблійних віршів, приспіву до яких у цьому часослові не вказано⁷⁷.

(1889) 69–73; Un Horologion inédit de Saint-Sabas, Le Codex sinaïtique grec 863 (IXe siècle) / вид. J. Mateos // *Melanges Eugene Tisserant*, т. III. Citta del Vaticano 1964, с. 48.

⁷⁰ Дмитриевский. Что такое 'καὶὼν τῆς ψαλμωδίας', с. 69–73.

⁷¹ Див.: М. Скабаллановичъ. *Толковый Типиконъ: Объяснительное изложение Типикона съ историческимъ введениемъ*. Киевъ 1910, вип. 1, с. 331–332; кілька разів на нього посилається Єфимій Діаковський у монографії про малі часи (Е. Діаковский. *Последование часов и изобразительных: Историческое исследование*. Киев 1913).

⁷² Un Horologion inédit, с. 47–76.

⁷³ Див.: Див.: S. Parenti. Un fascicolo ritrovato dell'orologion Sinai gr. 863 (IX secolo) // *Orientalia Christiana Periodica* 75 (2009) с. 343–358. Текст часослова українською мовою з упрощенням та коментарями опубліковано 2016 р. у Видавництві Українського католицького університету: Рудейко. *Часослов за канонем лаври святого отця нашого Сави*.

⁷⁴ Рудейко. *Часослов за канонем лаври святого отця нашого Сави*, с. 182–184.

⁷⁵ Там само, с. 187–190.

⁷⁶ Там само, с. 190–192.

⁷⁷ Там само, с. 92–195.

У Часослові лаври святого Сави чину Утрені не подано, тож зрозуміло, що шукати там текст ранкового варіанту Великого славослов'я було б марною справою. Натомість у тексті Вечірні цього джерела можна знайти частину тексту вечірнього славослов'я, який ми вже зустрічали при огляді піснеспівів «Апостольських постанов»⁷⁸.

Як і всі богослужіння в цьому часослові, Вечірня складається з двох частин. Після довгої псалмодії, яка завершується аلیلуним Псалмом 116 («правило Ангела»), слідує вечірній піснеспів «Світло тихе», аلیلуярій, укладений відповідно до днів тижня, піснеспіви «Сподоби, Господи» та «Нині відпускаєш» і, врешті, Трисвяте, яке вказує на завершальні елементи молитовного чину.

Цікавий для нас піснеспів «Сподоби, Господи» побудований так: після вступної фрази «Сподоби, Господи і в вечір цей безгрішними зберегтися нас», на яку, зауважмо, ми вже натрапляли в тексті Славослов'я з Александрійського кодексу, слідує серія біблійних віршів у такій послідовності: 1) Дан 3:26; 2) Пс.32:22; 3-5) Пс 118:12; 6) Пс 137:8. Завершується піснеспів фразою «Тобі подобає хвала, Тобі подобає піснеспів, Тобі слава подобає, Отцю, і Сину, і Святому Духові, на віки віків» (*Σοὶ πρέπει αἶνος, σοὶ πρέπει ὕμνος, σοὶ δόξα πρέπει, τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων*)⁷⁹.

У цьому піснеспіві неважко помітити елементи, котрі ми вже бачили в обох попередніх джерелах. Вступна фраза «Сподоби, Господи», пристосована до вечірнього часу молитви заміною слова «день» (*ἡμέραν*) на «вечір» (*ἑσπέραν*), та чотири з шести біблійних віршів (Дан 3:26 та тричі повторений Пс 118:12) є частиною ранкового Великого славослов'я з Александрійського кодексу. Натомість завершальна фраза «Тобі подобає хвала» належить до вечірнього піснеспіву з «Апостольських постанов» – із тією лише відмінністю, що динамічну формулу славослов'я останнього «Отцю через Сина у Дусі святому» (*τῷ ... Πατρὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ*) у тексті нашого часослова подано у варіанті «Отцю, і Сину, і Святому Духові» (*τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι*)⁸⁰, більш притаманному літургійним славослов'ям післянікейської доби, відкоригованим

⁷⁸ Рудейко. *Часослов за каноном лаври святого отця нашого Сави*, с. 207–219.

⁷⁹ Un Horologion inédit, с. 58.

⁸⁰ Цікавий варіант завершення цього піснеспіву можна знайти в сирійських коротких версіях Славослов'я: «Тобі подобає слава, Тобі подобає хвала, Тобі виголос подобає, Боже і Отче всього, Отче Істини з Єдинородним Сином Твоїм і всесвятим Твоїм животворящим Духом, нині і повсякчас і на віки віків. Амінь» (R. Ebied. A Short Version in Syriac and Arabic of the *Gloria in Excelsis Deo*, with Additions by St. Athanasius the Great // *Collectanea Christiana Orientalia* 14 (2017) 71).

з метою уникнення субординаціонізму у трактуванні трьох божественних Осіб⁸¹.

Згідно з логікою виконання тропарів у другому антифоні цього часослова, на початку слід було би співати заспів тропаря: «Тобі подобає хвала, Тобі подобає піснеспів, Тобі слава подобає Богу і Отцю, і Сину, і Святому Духові на віки віків»; відтак цілий текст тропаря: «Хвалимо Тебе, благословимо Тебе, прославляємо Тебе заради великої Твоєї слави, Господи, Царю, Отче Христа – непорочного Агнця, що бере гріх світу. Тобі подобає хвала, Тобі подобає піснеспів, Тобі слава подобає Богу і Отцю через Сина в пресвятому Дусі на віки віків»; тоді після кожного біблійного вірша – заспів тропаря; далі – т. зв. Мале славослов'я: «Слава Отцю, і Сину, і Святому Духові нині, і повсякчас, і на віки віків. Амінь» та тропар – або повністю, або лише його завершення⁸².

На жаль, як і в інших частинах цього часослова, оригінальні антифони єрусалимського катедрального богослужіння не збереглися цілісно. Зокрема, з текстом другого антифону Вечірні відбулася трансформація, котру можна досить добре прослідкувати на прикладі іншого піснеспіву сучасної візантійської традиції – Пісні Богородиці (Лк 1:46-55). Приспівом до віршів цієї біблійної пісні в сучасній візантійській традиції є тропар «Достойно є воістину», з якого після кожного вірша біблійної пісні повторюється лише його завершальна частина «Чеснішу від херувимів...». Натомість сам тропар як цілість через помноження піснетворчості – поетичних канонів – відірвався від біблійної пісні й навіть зовсім не використовується в неділі⁸³, а в щоденних Утрнях його співають після поетичних канонів як окремий піснеспів на їхнє завершення, не пов'язуючи ні з біблійною піснею, ні з її приспівом «Чеснішу від херувимів». Щось подібне сталося і з нашим вечірнім піснеспівом.

З огляду особливостей піснеспіву «Сподоби, Господи» у тексті Часослова лаври святого Сави можна зробити певні висновки щодо місця досліджуваних піснеспівів у богослужіннях добового кола:

- Піснеспіви, що збереглися в «Апостольських постановах», засвоїла єрусалимська катедральна традиція, і їх у ній, правдоподібно, вживали як тропарі центральних антифонів Вечірні та Утрени.

⁸¹ Щодо цього див.: Jungmann. *Die Stellung Christi im liturgischen Gebet*; М. І. Любачівський. Літургійна боротьба святого Василя з аріанізмом: щодо історії тексту Літургії св. Василя Великого // *Наукові записки УКУ: Богослов'я* 7 (2020) 51–53.

⁸² Щодо антифонного і прокіменного співу див.: Х. Матеос. Псалмодія у візантійському обряді // *Світло еси, Христе. Богослужіння добового кола. Антологія досліджень* / вид. Е. Квінлан, В. Рудейко. Львів 2012, с. 287–311.

⁸³ І. Дольницький. *Типік церкви руско-католицескія*. Львов 1899, с. 40.

- Спосіб їх виконання, згідно з давньою антифонною практикою, передбачав повторення не цілого тексту тропаря, а лише його завершальної фрази після кожного із серії вибраних біблійних віршів.
- Уживання частини тих самих біблійних віршів у піснеспіві «Сподоби, Господи» та в «Ранковому піснеспіві» Александрійського кодексу вказує на те, що рубрика Бангорського антифонаря (VII ст.) *ad vesperum et ad matutinum* може бути не пізнішою вставкою, а вказівкою на давню практику виконання цього піснеспіву, згідно з якою тропар був спільним для обох богослужінь, а різнилися вони між собою саме біблійними віршами.

Святогробський типікон

Документ, відомий науці як Святогробський типікон, поряд із Часословом лаври святого Сави, належить до найдавніших джерел, які засвідчують літургійну традицію єрусалимської катедри після перського завоювання⁸⁴. Він став відомим у наукових колах завдяки копії з оригіналу 1122 р., яку в 1804 р. помістив як додаток до своєї книги архимандрит Максим Симеон⁸⁵. Хоча 1122 р. і вважається часом створення оригінального рукопису, задокументовані в тексті літургійні традиції належать до суттєво давніших часів. З огляду на вказані там святині, зміст документа неможливо датувати пізнішим часом, ніж знищення Єрусалиму Хакімом (1009–1010), оскільки до 1122 р. багато з цих храмів усе ще не були відбудованими⁸⁶. Через згадку в одній з ектеній патріарха Миколая I (932–947) Олексій Дмитрієвський пропонував прийняти X ст. за час створення джерела, з якого в 1122 р. було переписано цей документ⁸⁷. Згідно з даними, що містяться в ньому, єрусалимська церква втішалася певною свободою щодо провадження свого літургійного життя, а це, знову ж таки, могло би вказувати на IX–X ст.⁸⁸

⁸⁴ Див.: Д. Галазда. Гимнографія Святогробського типікона XII ст. // *Каллофонія: Науковий збірник з історії церковної монодії та гимнографії* 7 (2014) 68–85.

⁸⁵ Див.: А. Дмитриевский. *Богослужение страстной и пасхальной седмиц во св. Иерусалиме*. Казань 1894, с. X–XI. Оригінал був опублікований А. Пападопуло-Керамевсом у його *Аνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας*, т. 2. Петрополіс 1894. Критична реакція Дмитрієвського на публікацію Пападопуло-Керамевса: А. Дмитриевский. *Древнейшие патриаршие типиконы Святогробский Иерусалимский и Великой Константинопольской церкви. Критико-библиографическое исследование*. Київ 1907.

⁸⁶ Дмитриевский. *Богослужение страстной и пасхальной седмиц*, с. XII.

⁸⁷ Там само, с. XIII.

⁸⁸ Арабський правитель Гарун аль-Рашид визнав у 797 р. Карла Великого покровителем Святої Землі, що, своєю чергою, посилювало позиції християн у Єрусалимі. Див.: F. Neugebauer. *2000 Jahre Kirchengeschichte des Heiligen Landes*. Hamburg 2000, с. 128.

Хоча джерело, котре ми розглядаємо, і називають типіконом, насправді йдеться радше про тріодь чи навіть про служебник на Великий і Світлий тижні, оскільки там подано богослужбові тексти літургійного періоду від Квітної неділі до Світлої суботи. Святогробський типікон подає різні традиції, притаманні молитовному життю єрусалимської церкви, – від порівняно простих монаших богослужінь спудеїв, які згадано лише принагідно⁸⁹, до пишних патріарших богослужінь, яким приділено максимум уваги.

Для нашого огляду це джерело цікаве передусім тим, що є одним із перших, де вказано на особливий тип виконання Великого славослов'я Утрені – з піснеспівом «Сподоби, Господи» не інтергованим у її текст, як це було у випадку Александрійського кодексу, а виокремленим у самостійний піснеспів, подібно до його вживання на Вечірні Часослова лаври святого Сави.

Утреня буднів Великого тижня в її загальній структурі більш-менш відповідає сучасним богослужінням Великого тижня в Церквах візантійської традиції. Вона складається з двох частин – полунощниці (від шестипсалмія до кінця канону) та власне Утрені, яка розпочинається світильним (ексапостеларієм), за ним слідують хвалитні псалми (148–150) з відповідними стихирами, після котрих подається рубрика: «Відразу „Слава во вишніх Богу“ до „тих, що знають Тебе“» (Εὐτός τό „Δόξα ἐν ὑψίστοις“ ἕως „τοῖς ὑνῶσκουσι σε”)⁹⁰. Після цього слідує серія біблійних читань, за якими подається така рубрика: «Відразу „Сподоби, Господи в день цей”» (Εὐτός „Καταξίωσον, Κύριε, τῆ ἡμέρα ταύτη”)⁹¹. Далі йдуть прохальна ектенія, стихирі стиховні, «Благо є ісповідуватися Господеві...», трисвяте, ектенія і відпуст.

З опису можна зрозуміти, що тут ідеться про особливий тип Великого славослов'я, котрий нині використовується в деяких Церквах візантійського обряду⁹² як щоденний (або постовий) – на протигагу святковому, який відповідає варіантові з Александрійського кодексу. Хоча сучасне літургійне виконання трактує «Слава во вишніх» і «Сподоби, Господи» як один піснеспів, рубрика «також» перед «Сподоби, Господи» все ж є вказівкою на те, що йдеться саме про два окремих піснеспіви, які слідують один за одним. У статті про візантійську Утреню Хуан Матеос на основі

---

⁸⁹ Схоже, що богослужіння спудеїв спровокували подвоєння богослужбових структур у Єрусалимі. Структури їхніх чинів були подібними до катедральних і навіть використовували ідентичну поезію. Див.: Дмитриевский. *Богослужение страстной и пасхальной седмици*, с. 160–162.

⁹⁰ Пападопуло-Керамевс. *Ανάλεκτα*, с. 40, 58, 74, 94, 144.

⁹¹ Пападопуло-Керамевс. *Ανάλεκτα*, с. 41, 59, 74, 94, 144.

⁹² Хоч Матеос зазначає, що в сучасному обряді Грецької Церкви цей варіант Славослов'я Утрені не використовується, його можна знайти у грекомовному Римському часослові 1876 р. як варіант на дні Великої чотиридесятниці; див.: *Ωρολόγιον το μεσα. Ρωμη 1876*, с. 57–58.

вказівок щодо вживання цих піснеспівів у давньому обряді Східноси-рійської Церкви в сирійсько-антіохійських та маронітських джерелах намагався пояснити присутність двох піснеспівів як альтернативних для святкового («Слава во вишніх Богу», що відповідало б також рубриці про свята з Великим славослов'ям) і щоденного (зі співом «Сподоби, Господи» замість «Слава во вишніх Богу») богослужінь.⁹³ Попри наведені аргументи, гіпотеза Матеоса виглядає слабкою передусім тому, що вже найдавніші джерела у випадку Великого славослов'я передбачають його саме як щоденний ранковий піснеспів. Натомість піснеспів «Сподоби, Господи», принаймні його завершальна фраза «Тобі подобає хвала...», зустрічається в тексті саме вечірнього піснеспіву «Апостольських постанов», а також увесь піснеспів є частиною щоденної Вечірні від його першої згадки в Часослові святого Сави й аж до сучасних літургійних текстів Вечірні Церков візантійської традиції. Вживання «Слава во вишніх Богу» та «Сподоби, Господи» як паралельних піснеспівів на щоденній Утрені Великого тижня – часу, який безсумнівно належить до високих літургійних періодів, а тому зберігає древні традиції – теж говорить на користь саме щоденного вживання обох піснеспівів як паралельних, а не як альтернативних, відповідно до святкових і буденних періодів.

Більш правдоподібним здається припущення, що йдеться радше про ранковий і вечірній піснеспіви, які слідують один за одним у такому ж порядку, як і в «Апостольських постановах». Окрім цього, присутність біблійних віршів обох піснеспівів у тексті Великого славослов'я Александрійського кодексу та вже згадана рубрика Бангорського антифонаря про вживання цього піснеспіву на Вечірні й на Утрені також свідчать радше на користь щоденного вживання, але на різних богослужіннях – ранковому і вечірньому.

Для унаочнення подаємо в таблиці порівняння двох частин т. зв. щоденного, або постового, славослов'я.

З наведених у таблиці текстів, особливо з вибору біблійних віршів, видно, що два цих піснеспіви мають не лише паралельні структури: натхненний євангельським текстом вступний вірш, тропар і шість вибраних біблійних віршів, – тут присутня й певна логіка узгодження тем у відповідних біблійних віршах (їхніх редакціях) обох піснеспівів. Зокрема, у 1-му вірші кожного піснеспіву висловлюється бажання славити ім'я Господа повіки⁹⁴, у 2-му вжито слова «прибіжище» (*καταφυγή*) та «уповання» (*ἠλπίσασμεν*), 3-й вірш ранкового та 4-й вечірнього говорять про необхідність повчатися

⁹³ Матеос. Деякі проблеми візантійської утрені, с. 200–202.

⁹⁴ Цікаво, що ці два вірші, і лише вони, збереглися у сирійських коротких версіях Велико-го славослов'я. Див.: Ebied. A short Version, с. 70–71.

у творенні «волі Господньої» (ποιεῖν τὸ θέλημά σου) та «Його уставів» (δικαιώματά σου), 5-ті вірші обох піснеспівів говорять про світло Господне, 6-ті – про милість Господню.

Перша частина (= ранковий піснеспів)	Друга частина (= вечірній піснеспів)
Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. (Лк 2:14)	Καταξίωσον, Κύριε , ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ ἀναμαρτήτους φυλαχθῆναι ἡμᾶς. (пор. Лк 21:34-36)
Ἕμνοῦμεν Σέ, εὐλογοῦμεν Σέ, προσκυνοῦμεν Σέ, δοξολογοῦμεν Σέ, εὐχαριστοῦμεν Σοί, διὰ τὴν μεγάλην σου δόξαν. Κύριε Βασιλεῦ, ἐπουράνιε Θεέ, πάτερ παντοκράτορ, Κύριε Υἱὲ μονογενές, Ἰησοῦ Χριστέ, καὶ Ἅγιον Πνεῦμα. Κύριε ὁ Θεός, ὁ ἀμνὸς τοῦ θεοῦ, ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς, ὁ αἰρῶν τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου, ἐλέησον ἡμᾶς, ὁ αἰρῶν τὰς ἀμαρτίας τοῦ κόσμου. Πρόσδεξαι τὴν δέησιν ἡμῶν, ὁ καθήμενος ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς, καὶ ἐλέησον ἡμᾶς. Ὅτι σὺ εἶ ὁ μόνος Ἅγιος, σὺ εἶ ὁ μόνος Κύριος, Ἰησοῦς Χριστός, εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς, Ἄμην.	
1. Καθ' ἐκάστην ἡμέραν εὐλογήσω σέ, καὶ αἰνέσω <u>τὸ ὄνομά σου εἰς τὸν αἰῶνα</u> καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. (Пс 144:2) 2. Κύριε, <u>καταφυγὴ</u> ἐγενήθης ἡμῖν ἐν γενεᾷ καὶ γενεά. (Пс 89:1) 3. Ἐγὼ εἶπα. Κύριε, ἐλέησον μέ, ἴασαι τὴν ψυχὴν μου, ὅτι ἤμαρτον σοί. (Пс 40:5) 4. Κύριε, πρὸς σέ κατέφυγον, <u>δίδαξον με τοῦ ποιεῖν τὸ θέλημά σου</u> , ὅτι σὺ εἶ ὁ Θεός μου. (Пс 142: 9b-10a) 5. Ὅτι παρὰ σοὶ πηγὴ ζωῆς. <u>ἐν τῷ φωτί σου</u> ὀψόμεθα φῶς. (Пс 35:10) 6. Παράτεινον <u>τὸ ἔλεός σου</u> τοῖς γινώσκουσι σέ. (Пс 35:11)	1. Εὐλογητὸς εἶ, Κύριε, ὁ Θεὸς τῶν Πατέρων ἡμῶν, καὶ <u>αἰνετὸν</u> καὶ δεδοξασμένον <u>τὸ ὄνομά σου εἰς τοὺς αἰῶνας</u> . Ἄμην. (Дан 3:26) 2. Γένοιτο, Κύριε, τὸ ἔλεός σου ἐφ' ἡμᾶς, καθάπερ <u>ἠλπισαμεν</u> ἐπὶ σέ. (Пс 32:22) 3. Εὐλογητὸς εἶ, Κύριε, <u>δίδαξον με τὰ δικαιώματά σου</u> . (Пс 118:12) 4. Εὐλογητὸς εἶ, Δεσπότη, <u>συνέτισον</u> με τὰ δικαιώματά σου. (пор. Пс 118:12) 5. Εὐλογητὸς εἶ, Ἅγιε, <u>φώτισον με</u> τοῖς δικαιώμασί σου. (пор. Пс 118:12) 6. Κύριε, <u>τὸ ἔλεός σου</u> εἰς τὸν αἰῶνα, τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου μὴ παρίδης. (Пс 137:8)
	Σοὶ πρέπει αἶνος, σοὶ πρέπει ὕμνος, σοὶ δόξα πρέπει, τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν, καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἄμην.

Виходячи з піснеспівів цієї таблиці та беручи до уваги огляд попередніх джерел, не важко впізнати в цих текстах модифікації антифонів Вечірні та Утрені давньої катедральної традиції:

- Оригінальний вступний вірш вечірнього піснеспіву Пс 112:1 у ході редакційної праці було замінено на алюзію до тексту Лк 21:34-36, а від оригінального вечірнього тропаря залишилася тільки його завершальна фраза, котра, правдоподібно, слугувала приспівом до шести біблійних віршів.
- Тропар ранкового піснеспіву зазнав суттєвих редакційних змін, зроблених, правдоподібно, з огляду на відповідні паралелі в євхаристійних Літургіях.
- Компілятор тексту Великого славослов'я Александрійського кодексу поєднав обидва піснеспіви в один, вставивши частину вечірніх біблійних віршів між першим і другим віршами ранкового піснеспіву. Саме ця версія, запозичена константинопольською катедральною традицією, стала домінуючою.
- Представлені у Святогробському типіконі версії піснеспівів відійшли на другий план як тексти для використання у щоденній чи постовій версії Утрени.

Підсумкові міркування

Із представленої історії одного піснеспіву візантійської традиції можна побачити певні принципи й закони розвитку літургійних текстів, знання про які суттєво полегшить дослідження та інтерпретацію літургійної спадщини сучасних Церков.

Одним із перших важливих спостережень є те, що оригінальні літургійні тексти та обряди вирізняються лаконічністю і простотою, прямувати до якої закликає Конституція про святу літургію II Ватиканського собору: «Нехай обряди ясніють шляхетною простотою; нехай відзначаються стислістю і прозорістю й уникають непотрібних повторень; нехай будуть пристосовані для розуміння їх вірними і загалом не потребують багатьох пояснень» (КСЛ 34). З огляду джерел видно, що первинний текст літургійного славослов'я був досить лаконічним (вечірній тропар), мав конкретного адресата (Отця) та чітку богословську тему – щоденна хвала, оспівування і благословення Отця за Його славу, яку Він виявив у своєму Сині – непорочному Агнці, що взяв на себе гріх світу. Таким чином ранкова й вечірня молитва заглиблювала християн у таїнство пасхальної жертви Христа і зберігала певну тяглість від старозавітного храмового культу, який полягав у вечірньому й ранковому жертвуванні ягняти як прообразу єдиної і всеохопної жертви, звершеної істинним Агнцем – Христом.

Іншим важливим висновком з огляду історії Великого славослов'я є те, що центральні елементи богослужінь через різноманітні чинники: втрату оригінального контексту, зникнення біблійних віршів, редакційні втручання

з метою догматичних «покращень» тощо – можуть губити свою чіткість, обростати все новими «уточненнями» й «оптимізаціями». Такі богослужбові елементи стають частинами богослужінь, «які улягають змінам і з бігом часу можуть мінятися, – або й мусять, якщо в них, бува, закралося щось незгоджене із внутрішньою природою самої літургії або ж якщо вони стали невідповідними» (КСЛ 21).

Врешті, огляд документів з історії розвитку цього піснеспіву вказує на те, що інколи саме ті елементи, котрі пережили дезінтеграційні зміни, стають частиною прийнятої молитовної традиції (*textus receptus*), тимчасом як оригінальні чи кращі варіанти поповнюють фонди музеїв та бібліотек. І саме з огляду на те, щоб у цій ситуації «була збережена здорова традиція й водночас відкрито шлях для правомірного поступу, переглядові кожної частини літургії мають передувати ретельні богословські, історичні й пасторальні дослідження» (КСЛ 23). Конкретно для досліджуваного піснеспіву це мало б означати богословські, історичні та пасторальні пошуки можливостей відновлення Великого славослов'я⁹⁵ як центрального антифону Вечірні та Утрени в оновленому катедральному обряді Церков візантійської традиції.

Бібліографія

Джерела

- Acharya F. *Prayer with the Harp of the Spirit. The Prayer of Asian Churches. I.* Kottayam 1996.
- Burmester O. *The Horologion of the Egyptian Church. Coptic and Arabic text from a mediaeval manuscript.* Cairo 1973.
- Codex Alexandrinus // *British Library* (<https://www.bl.uk/collection-items/codex-alexandrinus>).
- Conybear F. *Rituale Armenorum Being the Administration of the Sacraments and the Breviary Rites of the Armenian Church Together with the Greek Rites of Baptism and Epiphany.* Oxford 1905.
- De virginitate. Eine echte Schrift des Athanasius* / ed. E. F. von der Goltz. Leipzig 1905.
- Ebied R. A Short Version in Syriac and Arabic of the *Gloria in Excelsis Deo*, with Additions by St. Athanasius the Great // *Collectanea Christiana Orientalia* 14 (2017) 65–71.
- Engberding H. *Das eucharistische Hochgebet der Basileiosliturgie*, vol. II. Münster 1931.

---

⁹⁵ «Піснеспіви, наскільки це виявиться доцільним, слід відновити до їхньої первісної форми, вилучивши або змінивши те, що має ознаки міфу або ж менше відповідає християнській побожності. Також, якщо це буде доречним, варто прийняти ще щось із того, що можна знайти в скарбниці піснетворчості» (КСЛ 93).

- Il testo integrale della Narratione degli abati Giovanni e Sofronio attraverso le Hermeneiai di Nicone / ed. A. Longo // *Rivista di studi bizantini e neoellenici* 12–13 (1965–1966) 223–267.
- L'Euchologio Barberini gr. 336* / ed. S. Parenti, E. Velkovska. ²Roma 2000.
- Les Constitutions apostoliques*, vol. I / ed. M. Metzger. Paris 1992; vol. III / ed. M. Metzger. Paris 1987.
- Maclean A. J. *East Syrian Daily Offices*. London 1894.
- Mercier B. *La Liturgie de Saint Jacques. Édition critique du texte grec avec traduction latine*. Paris 1946.
- Novum Testamentum Graece* / вид. E. Nestle, K. Aland. ²⁷Stuttgart 1993.
- Parenti S. Un fascicolo ritrovato dell'orologion Sinai gr. 863 (IX secolo) // *Orientalia Christiana Periodica* 75 (2009) 343–358.
- Poulos A. Translation: A Hypothesis of Eusebius Pamphilli (<https://alexpoulos.com/2010/07/07/translation-a-hypothesis-of-eusebius-pamphilli/>).
- Takso D Qurobo*. Kottayam 2014.
- Un Horologion inédit de Saint-Sabas, Le Codex sinaïtique grec 863 (IXe siècle) / ed. J. Mateos // *Melanges Eugene Tisserant*, vol. III. Citta del Vaticano 1964, 47–76.
- Vuicel G. *Liturgia S. Basilii Mag. nuper e tenebris ervta: et in lucem nunc primum edita*. Excvsvm Mogvntiae 1546.
- Ωρολογιον το μεγα*. Ρωμη 1876.
- Θεια Λειτουργια κατα την ταξιν της εν Αθω Μονης του Βατοπαιδιου. Ιερατικον συλλειτουργων*. Αγιον Ορος 2020.
- Ιερατικον*. Ρωμη 1950.
- Ιερατικον συλλειτουργων*. Αγιον Ορος 2020.
- Дмитриевский А. Что такое ‘канών της ψαλμωδίας’, так нередко упоминаемый в жизнеописании прп. Саввы Освященного? // *Руководство для сельских пастырей* 38 (1889) 69–73.
- Dmitrievskij A. Chto takoe ‘kanwn ths psalmwdias’, tak neredko upominaemyj v zhizneopisanii prp. Savvy Osvyashennogo? // *Rukovodstvo dlya selskih pastyrej* 38 (1889) 69–73.
- Дольницький І. *Типікъ церкви руско-католическія*. Львов 1899.
- Dolnytskyi I. *Турікъ tserkvy rusko-katolycheskii*. Lvov 1899
- Παπαδόπουλο-Κεραμεύς [Παπαδόπουλος – Κεραμεύς] Α. *Ανάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας*, vol. 2. Πετροπολει 1894.
- Рудейко В. *Часослов двадцяти чотирьох часів. Впровадження. Переклад*. Львів 2017.
- Rudeyko V. *Chasoslov dvadtsiaty chotyrokhs chasiv. Vprovadzhenia. Pereklad*. Lviv 2017.
- Рудейко В. *Часослов за каноном лаври святого отця нашого Сави*. Львів 2016.
- Rudeyko V. *Chasoslov za kanonom lavry sviatoho ottsia nashoho Savy*. Lviv 2016.

Опрацювання

- Acts of the International Congress: Comparative Liturgy Fifty Years after Anton Baumstark (1872–1948). Rome, 25–29 September 1998* / ред. Robert F. Taft, Gabriele Winkler. Rome 2001.
- Arranz M. Les prières presbytérales de la Tritoektî // *Orientalia Christiana Periodica* 43 (1977) 70–93, 335–354.
- Baumstark A. *Comparative liturgy*. Westminster 1958.
- Baumstark A. Die Textüberlieferung des 'Hymnus angelicus' // *Hundert Jahre A. Marcus und E. Webers Verlag*. Bonn 1919, 83–88.
- Blume C. Der Engelhymnus Gloria in excelsis deo. Sein Ursprung und seine Entwicklung // *Stimmen aus Maria Laach* 73 (1907) 43–62.
- Brinktrine J. Beiträge zur Entstehung und Erklärung des Credo // *Ephemerides liturgicae* 42 (1928) 48–44.
- Bunsen C. *Christianity and Mankind, their Beginnings and Prospects*, vol. VII. London 1854.
- Capelle B. Le texte du 'Gloria in excelsis' // *Revue d'histoire ecclésiastique* 44 (1949) 439–457.
- Castoué A. La Grande Doxologie // *Revue de l'Orient chrétien* 4 (1899) 281–290.
- Codex Alexandrinus: One of the Jewels of the British Library // *Christian Publishing House Blog* (<https://christianpublishinghouse.co/2020/06/25/codex-alexandrinus-one-of-the-jewels-of-the-british-library/>).
- Diaconou G. One of the First Liturgical Hymns of the Eastern and Western Christian Church: The Great Doxology – Gloria in Excelsis Deo. From the Beginning until Its Liturgical Crystallisation // *Review of Ecumenical Studies* 7/3 (2016) 313–335.
- Funk F.-X. *Die apostolischen Konstitutionen. Eine literar-historische Untersuchung*. Rottenburg 1891.
- Gamber K. Die Textgestalt des Gloria // *Liturgie und Dichtung: Ein interdisziplinäres Kompendium I.* / ed. H. Becker. St. Ottilien 1983, 227–256.
- Hanke G. M. Der Odenkanon des Tagzeitenritus Konstantinopels im Licht der Beiträge H. Schneiders und O. Strunks – eine Relecture // *Crossroad of Cultures. Studies in Liturgy and Patristics in Honor of Gabriele Winkler* / ed. H.-J. Feulner, E. Velkovska, R. F. Taft. Roma 2000, 345–367.
- Hanke G.-M. *Vesper und Orthros des Kathedralsitus der Hagia Sophia zu Konstantinopel: Eine strukturanalytische und entwicklungsgeschichtliche Untersuchung unter besonderer Berücksichtigung der Psalmodie und der Formulare in den Euchologien*. Aschendorff 2018.
- Heyer F. *2000 Jahre Kirchengeschichte des Heiligen Landes*. Hamburg 2000.
- Jungmann J.-A. *Die Stellung Christi im liturgischen Gebet*. Münster 1925.
- Jungmann J.-A. *Missarum sollemnia II*. Wien – Freiburg – Basel 1962.

- Jungmann J.-A. *The Mass of the Roman Rite: Its Origins and Development (Missarum Sollemnia)*: 2 vols. New York 1951.
- Lampe G. W. *A Patristic Greek Lexicon*. Oxford 1961.
- Lebreton J. La forme primitive du Gloria in excelsis, priere au Christ, ou priere a Dieu le Père? // *Recherche de science religieuse* 13 (1923) 322–329.
- Leclercq H. Doxologie grande // *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie* IV, 2, 1528–1540.
- Maranget P. Le Gloria in excelsis // *Studia Liturgica* 6 (1927) 81–91.
- Miller J.A. *Let us sing to the Lord: The biblical Odes in the Codex Alexandrinus*. Milwaukee, Wisconsin 2006 (A Dissertation submitted to the Faculty of the Graduate School, Marquette University, in partial fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy).
- Moneta-Cagilo E. T. La laus angelorum. L'inno mattinale dell' anticita // *Ambrosius* 11 (1935) 209–223.
- Schulz H.-J. *In deinem Lichte schauen wir das Licht. Zur Meditation frühchristlich-ostkirchlicher Tagzeitensymbolik*. Köln 1978.
- Smith W. A. *A Study of the Gospels in Codex Alexandrinus. Codicology, Palaeography, and Scribal Hands*. Leiden 2014.
- Spitta F. Die älteste Form des Gloria in excelsis // *Monatsschrift für Gottesdienst und kirchliche Kunst* 10 (1905) 44–51.
- Stäblein B. Gloria in excelsis Deo // *Musikalische Gattungen in Einzeldarstellungen* 5 (1956) 302–320.
- Stapelmann W. *Der Hymnus Angelicus: Geschichte und Erklärung des Gloria*. Heidelberg 1948.
- Strelcyn S. Le psaume 151 dans la tradition éthiopienne // *Journal of Semitic Studies* 23(1978) 316–329.
- Taft R. F. *A History of the Liturgy of St John Chrysostom*, т. 5: *The Precommunion Rites* [= *Orientalia Christiana Analecta*, 261]. Rome 2000.
- Taft R. F. *The Liturgy of the Hours in East and West*. Collegeville 1993.
- Tryjarski E. A Fragment of the Apocryphal Psalm 51 in Its Armeno-Kipchak Version // *Journal of Semitic Studies* 28 (1983) 297–302.
- Wagner G. *Der Ursprung der Chrysostomosliturgie*. Münster 1973.
- Галадза Д. Гимнографія Святогробського типікона XII ст. // *Калофонія: Науковий збірник з історії церковної монодії та гимнографії* 7 (2014) 68–85.
- Galadza D. Гимнографія Святотробського типікона XII ст. // *Kalofoniia: Naukovyi zbirnyk z istorii tserkovnoi monodii ta hymnografii* 7 (2014) 68–85.
- Диаковский Е. *Последование часов и изобразительных: Историческое исследование*. Киев 1913.
- Diakovskij E. *Posledovanie chasov i izobrazitelnyh: Istoricheskoe issledovanie*. Kiev 1913.

Дмитриевский А. Утренние молитвы. (Историческая судьба их, содержание и положение, какое они занимали в древне-церковной практике и в древнейших евхологиях) // *Руководство для сельских пастырей* 42 (1886) 180-192.

Dmitrievskij A. Utrennie molitvy. (Istoricheskaya sudba ih, sodержanie i polozhenie, kakoe oni zanimali v drevne-cerkovnoj praktike i v drevnejshih evhologiyah) // *Rukovodstvo dlya selskih pastyrej* 42 (1886) 180-192.

Дмитриевский А. *Богослужение страстной и пасхальной седмиц во св. Иерусалиме*. Казань 1894.

Dmitrievskij A. *Bogosluzhenie strastnoj i pashalnoj sedmic vo sv. Ierusalime*. Kazan 1894.

Дмитриевский А. *Древнейшие патриаршие типиконы Святोगробский Иерусалимский и Великой Константинопольской церкви. Критико-библиографическое исследование*. Киев 1907.

Dmitrievskij A. *Drevnejshie patriarchshie tipikony Svyatogrobskij Ierusalimskij i Velikoj Konstantinopolskoj cerkvi*. Kritiko-bibliograficheskoe izsledovanie. Kiev 1907.

Любачівський М. І. Літургійна боротьба святого Василя з аріанізмом: щодо історії тексту Літургії св. Василя Великого // *Наукові записки УКУ: Богослов'я* 7 (2020) 47–70.

Liubachivskiy M. I. *Liturhiina borotba sviatoho Vasyliia z arianizmom: shchodo istorii tekstu Liturhii sv. Vasyliia Velykoho* // *Naukovi zapysky UKU: Bohoslovia* 7 (2020) 47–70.

Матеос Х. Деякі проблеми візантійської утрені // *Світло еси, Христе. Богослужіння добового кола. Антологія досліджень* / вид. Е. Квінлан, В. Рудейко. Львів 2012, 181–228.

Mateos J. *Deiaki problemy vizantiiskoi utreni* // *Svitlo yesy, Khryste. Bohosluzhinnia dobovoho kola. Antolohiia doslidzhen* / ed. E. Kvinlan, V. Rudeyko. Lviv 2012, 181–228.

Матеос Х. Псалмодія у візантійському обряді // *Світло еси, Христе. Богослужіння добового кола. Антологія досліджень* / вид. Е. Квінлан, В. Рудейко. Львів 2012, 287–311.

Mateos J. *Psalmodiia u vizantiiskomu obriadi* // *Svitlo yesy, Khryste. Bohosluzhinnia dobovoho kola. Antolohiia doslidzhen* / ed. E. Kvinlan, V. Rudeyko. Lviv 2012, 287–311.

Петринко О. Біблійні пісні в недільному та святковому богослужінні Єрусалиму від кінця II століття до виникнення поетичних канонів // *Наукові записки УКУ: Богослов'я* 2 (2015) 197–223.

Petrynko O. *Bibliini pisni v nedilnomu ta sviatkovomu bohosluzhinni Yerusalymu vid kintsia II stolittia do vynyknennia poetychnykh kanoniv* // *Naukovi zapysky UKU: Bohoslovia* 2 (2015) 197–223.

- Планк П. Трисвяте: прослава Бога ангелами і яблуко розбрату серед людей // *Каллофонія: Науковий збірник з історії церковної монодії та гимнографії* 3 (2006) 3–16.
Plank P. Trysviate: proslava Boha anhelamy i yabluko rozbratu sered liudei // *Kalophonía: Naukovyi zbirnyk z istorii tserkovnoi monodii ta hymnografii* 3 (2006) 3–16.
- Рудейко В. Катедральні елементи «візантійського» обряду (тези до дискусії) // *У пошуках джерел катедрального та монашого богослужіння: збірник статей / упоряд. В. Рудейко [= Ad fontes liturgicos, 8]. Львів 2018, 238–249.*
Rudeyko V. Katedralni elementy «vizantiiskoho» obriadu (tezy do dyskusii) // *U poshukakh dzherel katedralnoho ta monashoho bohosluzhinnia: zbirnyk statei / ed. V. Rudeyko [= Ad fontes liturgicos, 8]. Lviv 2018, 238–249.*
- Скабаллановичъ М. Толковый Типиконъ: Объяснительное изложение Типикона съ историческимъ введениемъ. Киевъ 1910.
Skaballanovich M. *Tolkovyy Tipikon: Obyasnitelnoe izlozhenie Tipikona s istoricheskim vvedeniem*. Kiev 1910.
- Теслюк Г. Кумранський Псалом 151 (11QPSa 28:3-14): До питання текстуальної та канонічної проблематики // «Слово – живе й діяльне» (Євр 4:12): *Біблійні дослідження, Захід і Схід: підходи, виклики та перспективи / ред. Г. Теслюк. Львів 2017, 77–94.*
Teslyuk H. Kumranskyi Psalom 151 (11QPSa 28:3-14): Do pytannia tekstualnoi ta kanonichnoi problematyky // “Slovo – zhyve y diialne” (Heb 4:12): *Bibliini doslidzhennia, Zakhid i Skhid: pidkhody, vyklyky ta perspektyvy / ed. H. Teslyuk. Lviv 2017, 77–94.*

Vasyl Rudeyko

“HYMN BELONGS TO YOU...”:

NOTES ON THE HISTORY OF THE GREAT DOXOLOGY

The article presents an overview of four liturgical sources that attest to the textual and structural features of the use of one of the oldest hymns of the liturgical tradition of Christian churches – the Great Doxology. Applying the principles of comparative liturgy, the author tries to trace the textual and structural development of this song from the IV to the IX centuries. When interpreting the development of hymn singing in each of the above sources, the author draws attention to parallel developments in the liturgical services of modern churches of Byzantine and other Eastern traditions. In the conclusions of his research, the author claims that the history of changes that took place with the Great Dolorology can have a practical application in updating the liturgical practices of modern churches of the Byzantine tradition.

Keywords: doxology, history of the liturgy, matins, vespers.